

УДК: 598.2 (477.46)

М.Н. Гаврилюк, С.В. Домашевський, В.М. Грищенко, О.В. Ілюха,
М.М. Борисенко, Є.Д. Яблоновська-Грищенко

ЗИМІВЛЯ ВОДОПЛАВНИХ ТА НАВКОЛОВОДНИХ ПТАХІВ У 2008–2009 рр. В РАЙОНІ КРЕМЕНЧУЦЬКОГО ВОДОСХОВИЩА

Обліки водоплавних та навколоводних птахів проведені на ключових місцях зимівлі в районі Кременчуцького водосховища протягом трьох місяців зими 2008–2009 рр. Всього відмічено 36 видів, домінантом є крижень. Найбільше видове різноманіття і чисельність птахів відмічені у грудні. Вперше у зимовий період спостерігали червонодзьобу чернь та великого кроншинепа.

Ключові слова: водоплавні та навколоводні птахи, Кременчуцьке водосховище, зимівля.

Учеты водоплавающих и околоводных птиц проведены на ключевых местах зимовок в районе Кременчугского водохранилища на протяжении трех зимних месяцев 2008–2009 гг. Всего отмечено 36 видов, доминантом являлась кряква. Наибольшее видовое разнообразие и численность птиц отмечена в декабре. Впервые в зимний период наблюдали красноносого нырка и большого кроншинепа.

Ключевые слова: водоплавающие и околоводные птицы, Кременчугское водохранилище, зимовки.

Censuses of the waterbirds were carried out in main wintering places of the Kremenchuk reservoir during winter 2008–2009. 36 species were registered, with the Mallard dominant. The number of birds and the diversity of their species reached the maximum in December. The Red-crested Pochard and Curlew were observed there in winter for the first time.

Keywords: waterbirds, Kremenchuk reservoir, wintering.

Вступ

Водоплавні та навколоводні птахи відіграють важливу роль в екосистемах водойм природного і антропогенного походження, забезпечують їх функціонування та ступінь стабільності. Орнітофауна водно-болотних угідь, незважаючи на їх велике значення у природі та житті людини, залишається маловивченою. Повною мірою це стосується зимуючих птахів. Особливо актуальними ці дослідження є у зв'язку зі змінами клімату, які призводять до перерозподілу зимуючих птахів, освоєння нових місць зимівель.

Дані дослідження є продовженням нашого багаторічного моніторингу за зимуючими птахами в регіоні.

Методика

Обліки проводили протягом трьох зимових місяців 2008–2009 рр. на ключових ділянках – місцях концентрації водно-болотних птахів взимку. Більша частина водойм обстежувалася протягом трьох – чотирьохденних виїздів, що дозволяло уникати повторного обліку. Для обліків використовували автомобіль, всього було здолана відстань близько 1800 км. У залежності від льодової обстановки обстежували різні водойми та їхні ділянки. Дослідження попередніх років показали, що за умов,

коли не утворюється суцільний лід на водоймах, більшість водно-болотних птахів тримаються на мілководних ділянках водосховища та на риборозплідних ставках. Саме у таких місцях були проведені обліки у грудні та лютому. У випадку замерзання водосховища птахи концентруються у нижньому б'єфі Канівської та Кременчуцької ГЕС, а також на очисних спорудах, де і були проведені обліки у січні.

Перша половина грудня 2008 р. видалася теплою, замерзання водойм на мілководних ділянках почалося в середині місяця, вкриття кригою Кременчуцького водосховища відбулося протягом третьої декади грудня. Під час проведення обліків у середині січня вільними від криги були: ділянка русла Дніпра нижче Канівської ГЕС до гирла р. Рось, Дніпро нижче Кременчуцької ГЕС до мосту в м. Кременчук. В інших місцях на руслі були також невеликі ополонки. Наприкінці січня – на початку лютого була відлига, в результаті якої звільнилося від криги не тільки русло, а також частина водосховища та риборозплідних ставків.

Обліки проводили відповідно до існуючих рекомендацій [5], застосовували біноклі та підзорні труби (30×60; 25–100×100). Дослідження були проведені за підтримки Українського товариства охорони птахів у рамках гранту, наданого Товариством охорони птахів Нідерландів (Vogelbescherming Nederland).

Результати та їх обговорення

Розподіл та чисельність птахів у середині грудня були подібними до грудня 2007 та 2006 рр. [2, 3]. В цілому вони нагадували пізньоосінній аспект. Тому ці птахи можуть бути віднесені до зимуючих лише умовно. Чисельність і видовий склад водно-болотних та навколоводних птахів були найвищими саме у цьому місяці (табл. 1). Висока концентрація птахів була виявлена в районі Липівського орнітологічного заказника (Золотоніський р-н Черкаської обл.), на Сульській затоці водосховища та прилеглих ставках (Чорнобаївський р-н Черкаської обл. та Глобинський р-н Полтавської обл.). В цілому на особливу увагу заслуговують зустрічі з кроншнепами великими (*Numenius arquata*), які відмічені у грудні в регіоні вперше, з галагазом (*Tadorna tadorna*) та чорноголовим реготуном (*Larus ichthyaetus*), для яких це друга зустріч [1]. Високою була чисельність таких рідкісних зимуючих видів, як чирка-свистунця (*Anas crecca*), свища (*A. penelope*), чайки (*Vanellus vanellus*). Найбільшою протягом зимового періоду була кількість орланів-білохвостів (*Haliaeetus albicilla*), які занесені до Червоної книги України.

Таблиця 1

Чисельність водоплавних та навколоводних птахів у районі Кременчуцького водосховища в грудні 2008 р.

Види / ключові місця зимівель	1	2	3	4	5	Разом	В інших місцях*
<i>Podiceps cristatus</i>	-	-	13	1	3	17	-
<i>Phalacrocorax carbo</i>	-	-	2	25	-	27	-
<i>Egretta alba</i>	-	-	52	4	-	56	-
<i>Ardea cinerea</i>	-	8	7	80	-	95	2
<i>Cygnus olor</i>	-	-	9	-	-	9	6
<i>C. cygnus</i>	-	35	-	-	-	35	-
<i>Cygnus sp.</i>	517	15	-	-	-	532	-
<i>Anser albifrons</i>	-	-	60	-	-	60	-
<i>Tadorna tadorna</i>	8	5	-	-	-	13	-

Продовження таблиці 1

<i>Anas platyrhynchos</i>	10-15 тис.	4	4900	600	2	15,5-20,5 тис.	-
<i>A. crecca</i>	-	155	-	-	-	155	-
<i>A. penelope</i>	-	-	150	-	-	150	-
<i>Bucephala clangula</i>	+	115	150	12	70	>350	-
<i>Mergus albellus</i>	-	-	18	11	-	29	-
<i>M. merganser</i>	8	-	127	-	-	135	-
<i>Fulica atra</i>	8	-	6	-	-	14	40
<i>Haliaeetus albicilla</i>	8	7	76	31	5	127	-
<i>Vanellus vanellus</i>	-	218	14	-	-	232	-
<i>Numenius arquata</i>	-	9	4	-	-	13	-
<i>Larus ridibundus</i>	430	2000	640	-	-	3100	-
<i>L. ichthyaetus</i>	-	-	2	-	-	2	-
<i>L. cachinnans</i>	67	35	160	210	4	480	-
<i>L. canus</i>	10	11	255	6	-	282	-
Всього	11-16 тис.	2600	6600	1000	84	21,4-26,4 тис.	48
Кількість видів							22
Індекс Шеннона (H')							8,11
Вирівняність (E)							2,62

Примітки. Ключові місця зимівель: 1 – Липівський орнітологічний заказник – 12.12; 2 – ставки біля смт. Іракліїв (Чорнобаївський р-н, Черкаська обл.) – 12.12; 3 – Сульська затока та ставки між селами Липове – Бугаївка (Глобинський р-н) – 13.12; 4 – ставки біля сс. Сагунівка – Червона Слобода (Черкаський р-н) – 14.12; 5 – Канівський природний заповідник – 14–15.12. + – Вид відмічений, точна чисельність не встановлена. * – Птахи, зустрінуті в інших місцях: сірі чаплі (*Ardea cinerea*) – 14.12 на ставках біля с. Степанці (Канівський р-н Черкаської обл.), лиски (*Fulica atra*) та лебеді-шипуні (*Cygnus olor*) – на ставку біля с. Масловка (Миронівський р-н Київської обл.).

У січні розподіл та чисельність птахів цілком відповідали зимовому аспекту. В цей період найбільше видове різноманіття характерне для полів фільтрації очисних споруд біля с. Червона Слобода (табл. 2). Найбільш цікавими тут є перша зустріч в регіоні зимуючого бугая (*Botaurus stellaris*) (С. В. Надточій, особ. повід.) та друга зустріч на зимівлі малих бакланів (*Phalacrocorax pygmaeus*). Результати обліків нижче Кременчуцької ГЕС слід вважати неповними через снігову погоду під час проведення досліджень та неможливість повного обстеження більшої частини відкритої води. На відміну від двох попередніх зим, у Липівському заказнику спостерігалось повне замерзання акваторії, що призвело до відкочівлі зимуючих лебедів. Найвищою протягом зими була кількість гоголя (*Bucephala clangula*), який занесений до Червоної книги України.

У лютому спостерігався перерозподіл зимуючих птахів – водоплавні види практично повністю залишили очисні споруди, тримаючись акваторії водосховища. Обліки у цей період не дають повної картини чисельності водно-болотних птахів, оскільки вони широко траплялися на відкритій воді Кременчуцького водосховища (табл. 3). Хоча справжньої міграції у середині лютого ще не відмічено, проте у окремих видів відбулося збільшення чисельності порівняно з січнем – чапель, лебедів, мартинів та орланів-білохвостів. З'явилися у невеликій кількості види, які не

були відмічені у попередній місяць – деякі види качок, сірі гуси (*Anser anser*), чорноголові реготуни. Такі зміни ми пояснюємо відкочівлею птахів з найближчих місць зимівель, розташованих на відстані декількох сотень кілометрів. На особливу увагу заслуговує перша зустріч у зимовий період червонодзьобих черней (*Netta rufina*) – самку бачили біля мосту через Сулу та пару птахів на ставках біля с. Бугаївка та друга зустріч курочки водяної (*Gallinula chloropus*).

Таблиця 2

Чисельність водоплавних та навколоводних птахів у районі Кременчуцького водосховища в січні 2009 р.

Види / ключові місця зимівель	1	2	3	Разом	В інших місцях*
<i>Podiceps cristatus</i>	1	-	2	3	-
<i>Phalacrocorax carbo</i>	-	2	-	2	-
<i>Ph. pygmaeus</i>	-	2	-	2	-
<i>Ardea cinerea</i>	-	1	-	1	-
<i>Botaurus stellaris</i>	-	-	-	-	1
<i>Cygnus olor</i>	-	-	3	3	-
<i>C. cygnus</i>	-	-	-	-	3
<i>Anas platyrhynchos</i>	40	1040	960	2040	-
<i>Aythya fuligula</i>	-	-	14	14	-
<i>A. marila</i>	-	-	-	-	1
<i>Bucephala clangula</i>	240	17	680	940	-
<i>Mergus albellus</i>	-	15	1	16	-
<i>M. merganser</i>	9	17	240	270	-
<i>Fulica atra</i>	-	8	-	8	-
<i>Haliaeetus albicilla</i>	4	-	8	12	-
<i>Tringa ochropus</i>	-	14	-	14	-
<i>Larus ridibundus</i>	1	-	-	1	-
<i>L. cachinnans</i>	163	3	26	192	-
<i>Alcedo atthis</i>	-	1	-	1	-
<i>Motacilla cinerea</i>	-	1	-	1	-
<i>Emberiza schoeniclus</i>	-	1	-	1	-
Всього	460	1100	1900	3500	6
Кількість видів					21
Індекс Шеннона (H')					2,38
Вирівняність (E)					0,78

Примітки. Ключові місця зимівель: 1 – Кременчуцька ГЕС – 17.01; 2 – очисні споруди біля с. Червона Слобода – 18.01; 3 – Канівський природний заповідник – 19.01. * – Птахи, зустрінуті в інших місцях, або в інший час: бугай – 25.01, очисні споруди біля с. Червона Слобода; чернь морська (*A. marila*) – самка 3.01 на Дніпрі в районі Канівського заповідника, лебідь-кликун (*C. cygnus*) – у тому ж місці один птах 10.01 та три – 13.01; лиска – 11 ос. 18.01 на каналі у мкр. Дахнівка (м. Черкаси).

На основі обліків нами був зроблений аналіз видового різноманіття на ключових ділянках Кременчуцького водосховища взимку 2008–2009 рр. [6]. Найбільше видове різноманіття спостерігалось у грудні, найменше – у лютому. Проте вирівняність найбільш виражена була у січні, а найменш виражена у грудні.

Таблиця 3

Чисельність водоплавних та навколоводних птахів у районі Кременчуцького водосховища в лютому 2009 р.

Види / ключові місця зимівель	1	2	3	4	5	Разом	В інших місцях*
<i>Podiceps cristatus</i>	1	-	-	-	-	1	-
<i>Phalacrocorax pygmaeus</i>	-	2	-	-	-	2	-
<i>Egretta alba</i>	35	-	-	-	6	41	-
<i>Ardea cinerea</i>	12	16	-	-	50	78	-
<i>Cygnus olor</i>	44	-	-	57	26	127	-
<i>Cygnus sp.</i>	5	-	-	34	7	46	-
<i>Anser anser</i>	32	8	-	-	-	40	-
<i>Anas platyrhynchos</i>	550	200	1500	700	100	3050	-
<i>A. penelope</i>	-	-	-	-	-	-	2
<i>A. acuta</i>	1	-	-	-	-	1	-
<i>Aythya ferina</i>	43	-	-	-	-	43	15
<i>Netta rufina</i>	3	-	-	-	-	3	-
<i>Bucephala clangula</i>	60	20	200	-	-	280	-
<i>Mergus albellus</i>	7	-	11	-	-	18	-
<i>M. merganser</i>	73	-	200	11	-	284	-
<i>Rallus aquaticus</i>	-	1	-	-	-	1	-
<i>Fulica atra</i>	-	10	-	-	-	10	-
<i>Gallinula chloropus</i>	-	-	-	-	-	-	1
<i>Haliaeetus albicilla</i>	32	19	4	5	15-17	75-77	-
<i>Tringa ochropus</i>	-	2	-	-	-	2	8
<i>L. ichthyaetus</i>	5	-	-	-	-	5	-
<i>L. cachinnans</i>	280	360	-	80	12	732	-
<i>L. canus</i>	280	3	-	70	-	353	-
<i>L. cachinnans + canus</i>	350	-	-	100	200	650	-
<i>Motacilla cinerea</i>	-	1	-	-	-	1	-
<i>Remiz pendulinus</i>	1	-	-	-	-	1	-
<i>Emberiza schoeniclus</i>	-	-	-	-	1	1	-
Всього	1800	640	1900	1060	400	5800	26
Кількість видів							25
Індекс Шеннона (H')							4,00
Вирівняність (E)							1,24

Примітки. Ключові місця зимівлі: 1 – Сульська затока та прилеглі ставки – 14.02; 2 – ставки біля сс. Сагунівка – Червона Слобода, очисні споруди та прилеглі ділянки водосховища – 15.02; 3 – Канівський природний заповідник – 14.02; 4 – Липівський заказник – 14.02; 5 – ставки біля смт Іркліїв та прилеглі ділянки водосховища – 14.02. * – Птахи, зустрінуті в інший час: 7.02, очисні споруди біля с. Червона лобода: свищ – 2 ос., попелюх (*Aythya ferina*) – 15 ос., коловодник лісовий (*Tringa ochropus*) – 8 ос., курочка водяна – 1 ос.

Крім птахів водно-болотного комплексу, вдруге у зимовий період були відмічені голуб-синяк (*Columba oenans*) – біля с. Худяки (Черкаський р-н) близько 40 ос. бачили 17.01.2009 р. та 5 ос. 15.02.2009 р., а також боривітер звичайний (*Falco*

tinnunculus) – біля с. Леськи (Черкаський р-н) одну особину відмітили 17.01.2009 р. та дві 15.02.2009 р.

Отримані нами дані дозволяють внести уточнення до оцінки чисельності наступних зимуючих видів в Україні [4]: коловодник лісовий, чайка, кроншнеп великий, гоголь, крохаль великий, орлан-білохвіст та інших.

Висновки

1. Протягом зими 2008–2009 рр. у районі Кременчуцького водосховища відмічено 36 видів водно-болотних та навколоводних видів птахів, що відносяться до 9 рядів. Домінантом є крижень. П'ять видів занесені до Червоної книги України.
2. Вперше виявлені у зимовий період червонодзьоба чернь та великий кроншнеп.
3. У грудні спостерігалася висока чисельність водно-болотних та навколоводних птахів у зв'язку з відсутністю льодового покриву. У січні склад орнітофауни відповідав зимовому. У лютому відмічені кочівлі окремих видів.

Література

1. Гаврилюк М. Н., Грищенко В. Н. Современная зимняя орнитофауна Восточной Черкасщины // Беркут. – 2001. – Т. 10, вип. 2. – С. 184–195.
2. Гаврилюк М. Н., Домашевский С. В., Грищенко В. Н. Особенности зимовки птиц в 2006–2007 гг. в районе Кременчугского водохранилища // Біологія ХХІ ст.: теорія, практика, викладання: Матер. міжнар. наук. конф. (1–4 квітня 2007 р., м. Черкаси – м. Канів). – К.: Фітосоціоцентр, 2007. – С. 429–431.
3. Гаврилюк М. Н., Домашевский С. В., Илюха А. В., Борисенко Н. Н., Грищенко В. Н., Яблоновская-Грищенко Е. Д. О зимовке водоплавающих и околоводных птиц в 2007–2008 гг. в районе Кременчугского водохранилища // У друці.
4. Горбань І. М. Оцінка чисельності зимуючих птахів України // Обліки птахів: підходи, методики, результати. (36. наук. статей Другої міжнар. науково-практичної конф., 26–30 квітня 2004 р.). – Житомир, 2004. – С. 93–99.
5. Делани С. Методические указания для участников Международной переписи водно-болотных птиц (IWC). – Вагенинген–Москва–Киев, 2005. – 24 с.
6. Мэгарран Э. Экологическое разнообразие и его измерение. – М.: Мир, 1992. – 161 с.

**Черкаський національний університет ім. Б. Хмельницького,
Український центр досліджень хижих птахів,
Канівський природний заповідник,
Броварківський НВК**

Одержано редакцією 10.01.2009.
Прийнято до публікації 24.04.2009.